

ارزیابی رهیافت انتقادی غالب حسن شابندر در کتاب «لیس من سیره الرسول الکریم»

علی راد (دانشیار دانشگاه تهران پردیس فارابی)

ali.rad@ut.ac.ir

پریسا عطایی نظری (دانشجوی دکتری دانشگاه تهران پردیس فارابی)

p.ataei72@yahoo.com

(تاریخ دریافت: 9396/05/99 تاریخ پذیرش: 1397/05/27)

چکیده

«لیس من سیره الرسول الکریم» نوشته غالب حسن شابندر، نواندیش شیعی عراق از نخستین آثار مستقل در سیره‌پژوهی انتقادی است که با هدف پالایش سیره‌نگاره‌های معروفی چون سیره ابن هشام و رهیافت عقل‌گرایی و اعجاز‌زدایی از سیره نبوی نگاشته شده است. در این کتاب، دوازده واقعه چالش‌برانگیز زندگی پیامبر از مصادر اصلی سیره، بازشناسی و نقد شده است. نوشتار پیش‌رو عهده‌دار معرفی این اثر، بازشناسی میانی وی در جعل‌انگاری اخبار و ارزیابی رهیافت انتقادی او در سیره‌پژوهی است. توجه به غیاب یا اضطراب اطلاعات پیرامون عناصر نقش‌آفرین در اخبار مهم و اعجازین، لزوم احتیاط بر ذکر جزئیات مهم در این‌گونه روایات، شخصیت‌شناسی راوی و سبک بیانی وی و تحدیث اهل مدینه، نوآوری‌های وی در نقد اخبار سیره بوده و اهتمام به عقلانیت، جامع‌نگری و جسارت در نقد مؤلفه‌های رهیافت انتقادی اوست.

کلیدواژه‌ها: لیس من سیره الرسول الکریم، غالب حسن الشابندر، نقد سیره نبوی، اخبار موضوعه، شاخص‌های جعل‌انگاری.

مقدمه

بررسی پژوهش‌های حدیثی مسلمانان معاصر بیانگر آن است که بیشترین آثار به موضوع کتابت و تدوین حدیث، حجیت سنت و پس از آن نقد روایات و احادیث موضوعه اختصاص یافته است

(مهدوی‌راد، ۱۳۸۷: ۷۷۲-۷۵۶/۱۲) موضوعه‌نگاری در میان شیعیان بنا بر ملاحظات تاریخی و کلامی چندان برجسته نبوده (مهریزی، ۱۳۹۲: ۱۲۵-۱۳۰) و برخلاف پیشاهنگی اهل سنت، نخستین موضوعه‌نگاره‌های شیعی در سده اخیر تدوین یافته‌اند (همان: ۱۱۲-۱۱۳). شناسایی اخبار موضوعه در این نگاشته‌ها معطوف به فضایل و مثالب، ادعیه و زیارات، روایات راوی مشخص و اخبار گونه‌گون و پراکنده بوده (همان: ۱۱۴-۱۲۴) و نقد اخبار سیره، موضوع محوری هیچ‌یک از آن‌ها قرار نگرفته است. جریان سیره‌پژوهی در میان غریبان پیشینه‌ای درازدامن دارد (کریمی‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۳؛ موسوی‌مقدم، ۱۳۹۲: ۱۶۳-۱۶۷) اما در پژوهش‌های عربی و فارسی بازخوانی تحلیلی - انتقادی سیره نبوی بیشتر در کتب سیره با رهیافت پژوهشی - معرفتی و در ضمن سیره‌نگاری (حسینی، ۱۳۷۶: ۱۵)، صورت پذیرفته است. برخی کتب تحلیلی تاریخ اسلام و احادیث موضوعه نیز به مناسبت، برخی از روایات سیره نبوی را به صورت موردی و محدود به عرصه نقد کشیده‌اند. ۱ از این رو، پرداخت به این مهم، در پژوهش مستقل - در حیطه جستجوی نگارنده - بی سابقه بوده و می‌توان «لیس من سیره الرسول الکریم» غالب حسن شابندر را از نخستین آثار در این زمینه دانست. هرچند پایان‌نامه کارشناسی ارشد رمضان محمدی در سال ۱۳۷۹ با عنوان «نقد و بررسی روایات سیره نبوی قبل از بعثت» در پرداخت به این موضوع پیشگام بوده لکن صرفاً به نقد پاره‌ای حوادث پیش از بعثت پرداخته و نظر به دامنه پژوهش و شیوه نقادی شابندر، اثر وی پژوهشی نوآمد در عرصه موضوعه‌نگاری سیره نبوی قلمداد می‌شود. غالب حسن، نواندیشی عراقی است که با تأسی از اندیشه و روش علامه عسگری به نقد تراث و سیره روی آورده و تا به حال، ۷ اثر با موضوع نقد سیره معصومان عرضه داشته است. با توجه به اهمیت نقد اخبار سیره و مصادر آن، امتیازات غالب حسن در نقد تراث و نظرداشت عدم نشر هیچ‌گونه ترجمه، بررسی و نقد نسبت به آثار وی، پژوهه پیش‌رو «لیس من سیره الرسول الکریم» را نمونه مطالعاتی خود قرار داد تا عدم کفایت تقد‌های صورت گرفته در ضمن سیره‌نگاری‌ها را نشان داده و لزوم بازکاوی و نقد بی‌پرده اخبار سیره را یادآور شود. کتاب مزبور از منظر سوالات پیش‌رو ملاحظه شد: آیا غالب حسن در نقد اخبار سیره نوآوری داشته و شاخص‌های نوینی در تشخیص اخبار موضوعه ارائه داده است؟ با توجه به نقد اخبار سیره در سیره‌نگاره‌های معاصر، رهیافت انتقادی غالب حسن در سیره‌پژوهی چیست و اثر وی در میان مطالعات انتقادی سیره نبوی چه جایگاهی دارد؟ بدین روی، در بخش نخست نویسنده و اثر وی معرفی می‌شود و در

بخش دوم با رویکردی اکتشافی - تحلیلی، مبانی وی در جعل انگاری اخبار سیره نبوی بررسی و تبیین می‌گردد. گام بعدی، مقایسه و ارزیابی نقدهای او با پنج سیره‌نگاره تحلیلی است که از طریق مقایسه متناظر وقایع نام‌برده در کتاب غالب حسن با سیره‌نگاره‌های یادشده و تحلیل رویکرد هر یک از آنها ضمن ارائه نوآوری‌های غالب حسن، رهیافت و جایگاه اثر او در سیره-پژوهی انتقادی را نیز ترسیم می‌نماید.

۱. معرفی مؤلف^۲ و کتاب

غالب حسن الشابندر (ابو عمار) در سال ۱۹۴۴ در کوت قضاء الحی (در جنوب شرقی بغداد) زاده شد. لیسانس زبان عربی و علوم قرآن را از دانشکده اصول الدین بغداد و فوق دیپلم تربیت و روان‌شناسی را از دانشگاه بغداد دریافت نمود (شابندر، ۲۰۰۲: ۲۲۳). وی از اعضای حزب الدعوه الاسلامیه^۳ بود که به سبب مبارزه با صدام به اعدام محکوم شد اما مخفیانه از بغداد گریخت، در تهران ساکن شد و از سال ۲۰۰۰ مقیم سوئد گردید. وی با رویکردی تحلیلی و انتقادی در حیطه تفسیر موضوعی قرآن، سیره‌پژوهی، فلسفه، حدیث و سیاست قلم زده است و بحث از عقل، نقد تراث دینی و نقد تراث فلسفی، موضوع پژوهش‌های کنونی اوست.^۴ برخی از آثار وی عبارتست از: الفکر العمیق فی الازمه الحضاریه، الفلسفه المارکسیه؛ عرض و نقد، نحو وعی سیاسی عربی، الشیعه و العالم، الوجود فی القرآن (۱۹۷۳)، الشهید الصدر (۱۹۸۱)، مشکله تدوین الحدیث فی عصر النبی (۱۹۹۳)، اصاله النبوه فی حیاة الرسول الکریم (۲۰۰۱)، نظریه العلم فی القرآن (۲۰۰۱)، مداخل جدیدة للتفسیر (۲۰۰۲)، الامامه و التاريخ (۲۰۰۲)، الصراع الاجتماعی فی القرآن (۲۰۰۲)، استراتیجیه السؤال؛ رویه القرآنیه (۲۰۰۴)، الآخر فی القرآن (۲۰۰۵) لیس من سیره الرسول الکریم (۲۰۰۶)، لاتکفیر فی القرآن (۲۰۰۹)، الامام علی بن الحسین علیه السلام (۲۰۱۲)، مصحف فاطمه (س) (۲۰۱۲)، الحجاب فی الاسلام؛ قضیه ساخنه (۲۰۱۳)، قوانین العقل فی تراث الامام علی بن ابی طالب علیه السلام (۲۰۱۳)، الارتقاء بالعیبره العراقیه (۲۰۱۴)، العقل؛ قرائت فی اشکالیه العقل عبر المدارس الفلسفیه المتنوعه (۲۰۱۴)، تنقیح سیره الامام موسی کاظم علیه السلام (۲۰۱۴)، مراجعه البیان الحسینی (۲۰۱۵)، الجسد (۲۰۱۵)، نقد اخبار السیره النبویه (۲۰۱۷)، روایه صفین فی میزان النقد و التحلیل، الامام حسن علیه السلام نقدا لاقتراء^۵ و مقالاتی در مجله قضایا اسلامیه معاصره.^۶ رویکرد نقادانه او به برداشت‌های گذشته و پرهیز از نگاه

تقدیس‌گرایانه توأم باور به ظرفیت‌های نهفته در سنت، رعایت قواعد مسلم‌دین‌شناسی، درک واقعیت‌های امروزمین زندگی (مه‌ریزی، ۱۳۹۴: ۷) و توجه وی به اوضاع اجتماعی، او را در چهره نواندیش دینی عراقی معرفی می‌کند. باری، آثار متعدد وی گویای دغدغه اصلی او در برون رفت از واپس‌گرایی تمدن اسلامی است که آن را، در زدایش تسلیم‌گرایی مطلق مسلمانان در رویارویی با تراش دینی - از طریق نمایاندن پیرایه‌های بر بسته بر دین - می‌جوید.

نخستین اثر غالب حسن شابندر در زمینه نقد تراش دینی، کتاب «لیس من سیره الرسول الکریم» است که سال ۲۰۰۶ در ۳۰۴ صفحه توسط دارالعلوم بیروت منتشر و پس از تکمیل در سال ۲۰۱۷ زیر عنوان «نقد اخبار السیره النبویه» در دو جلد تجدید چاپ شده است.^۷ موضوع اصلی کتاب، بازشناسی احادیث جعلی راه‌یافته در کتب سیره، تحلیل و نقد آن‌هاست و گونه‌ای موضوعه‌نگاری در حوزه سیره نبوی به شمار می‌رود. یک مقدمه و ۱۲ فصل شاکله اصلی کتاب را تشکیل می‌دهد؛ در مقدمه پس از اشاره به اهمیت سیره نبوی در اسلام، غفلت از پالایش سیره نبوی را سبب انعکاس چهره‌ای خشن و خونریز از اسلام در پیشادید مردم جهان - بدلیل تمسک تروریست‌ها به منابع ناپیوسته سیره پیامبر در توجیه طغیانگری‌هایشان - دانسته و دستاویزی در اختیار مستشرقان، تا به طعن دین اسلام روی آورند (شابندر، ۲۰۱۷: ۶/۱)؛ چراکه سوپه‌ای از این مصادر، محمد ﷺ را در جامه فردی فرامینی با حیاتی سرشار از معجزات نشان می‌دهد و دیگر سوی، او را در جلوه فردی جاه طلب، متجاوز و مأمور به قتال معرفی می‌نماید. از این رو، لزوم نقد سیره نگاره‌ها - بویژه سیره ابن هشام - و رهایی از سلطه مشهورات را یادآور شده و کتاب خود را در مسیر تحقق این هدف می‌داند.

نقد اخبار سیره در کتاب حاضر، با ابتناء بر گزارش‌های سیره ابن هشام، مغازی واقدی، طبقات ابن سعد و سپس سایر مصادر سنی صورت گرفته و در برخی^۸ موارد به قرائت شیعی از وقایع اشاره شده است. در نقد روایات شیعی نیز، به مشرعه بحارالانوار و صحیح الکافی نظر داشته و در تأیید نگره خویش بدانها استناد می‌جوید (شابندر، ۲۰۰۶: ۹۰ و ۱۷۵). برخی منابع تاریخی، رجالی، تراجم و برخی سیره‌نوشته‌های شیعی نیز به خدمت گرفته شده تا تحلیل و نقدهای وی را تکامل بخشد. (همان: ص ۴۲ و ۴۳ و ۷۵ و ۹۱ و ۹۶ و ۱۱۰ و ۱۱۲ و ۱۱۳ و ۱۷۹) فصول دوازده‌گانه کتاب نیز، برخی مقاطع چالش برانگیز سیره نبوی را بررسی کرده که مفاد آن‌ها در جدول ذیل گزارش می‌گردد.

فصل	مضمون
۱	پیش‌آگاهی برخی یهودیان از ظهور پیامبر؛ یادکرد از نبوت قریب الوقوع پیامبر، برشماری ویژگی‌های جسمانی غیرطبیعی ایشان و روحیه سلطه‌جویی و خونریزی در پیامبر.
۲	بازشناسی برخی معجزات و کرامات ولادت پیامبر در سه بخش: بخش اول: ارهاصات ولادت مانند شکستن کنگره‌های ایوان کسری، خاموشی آتشکده فارس، نابودی بتها، آشکارگی ستارگان پنهان... بخش دوم: روشن شدن شهر شام از نور پیامبر هنگام ولادت بخش سوم: سجده پیامبر به محض ورود به این عالم و خلقت مختون وی
۳	ازدواج عبدالله با آمنه؛ رؤیت نوری در چهره عبدالله، خودعرضه‌داری زنان به سبب آن، انتقال نور نبوت به آمنه و اعراض زنان از عبدالله به دنبال آن، بازگشت وی به منظور پذیرش زنان.
۴	آغاز وحی؛ بیان تشویش پیامبر با مشاهده فرشته وحی، هراس از شیطانی بودن آن، تسلی-بخشی خدیجه و مشورت با ورقه بن نوفل نصرانی، اطمینان بخشی ورقه و مژده نبوت به پیامبر، ناتوانی پیامبر در خواندن و فشردن ایشان توسط جبرئیل، روی‌آوری پیامبر به خودکشی و..
۵	رمزگشایی از نقش ورقه بن نوفل در زندگی پیامبر
۶	بیان حالات پیامبر هنگام تلقی وحی از زبان قرآن
۷	سفرهای پیامبر به شام و کشف نشانه‌های نبوت توسط راهبی در میانه راه، زنهار از ادامه سفر سفر نخست در نوجوانی، با ابوطالب و مشایخی از قریش، رخداد عجایی چون سایه‌افکنی ابرو و درخت بر پیامبر، سجود سنگ‌ها و درختان بر او و مشاهده مهر نبوت بر پیکر وی سفر دوم با مال‌التجاره خدیجه و همراهی غلام وی. مشاهده عجایی شبیه به سفر پیشین.
۸	ازدواج پیامبر با خدیجه؛ مخالفت پدر خدیجه، مست‌نمایی وی توسط خدیجه با اطلاع پیامبر، خطبه‌خوانی ابوطالب و انتباه بر نبوت پیامبر
۹	نقشه قتل شبانه پیامبر توسط مشرکان مکه؛ حضور ابلیس در چهره پیرمردی نجدی و سهیم در تصمیم‌گیری، آگاهی پیامبر توسط وحی و جای‌گزینی حضرت علی <small>عَلِيٌّ</small> در بستر خویش و اعطای بُرد ایمنی‌بخش، فرار از کمین مشرکان با قرائت آیات آغازین سوره یس.
۱۰	رخدادهای خروج از منزل تا اقامت‌گزینی در غار ثور (به روایت عایشه)؛ امداد همه‌جانبه ابوبکر

فصل	مضمون
	و خانواده‌اش به پیامبر برای خروج و اختفاء در غار
۱۱	اختفاء پیامبر در غار (قرائت اهل سنت)؛ بازدارندگی مشرکان از رؤیت درون غار با تیدگی تار عنکبوت، تخم‌گذاری کبوتر و شاخه‌های درخت و بال ملانکه و مقدس‌نمایی غار ثور بصورت نزول غذا برای پناهندگان به آن
۱۲	در سه بخش: یکم: اختفاء پیامبر در غار (قرائت شیعی) نقشه قتل پیامبر، چگونگی و چندگانگی همراهی ابوبکر با پیامبر، برجسته‌نمایی صدمات ناشی از سنگ‌پرانی بر حضرت علی <small>عَلَيْهِ السَّلَامُ</small> دوم: محاصره بنی قریظه؛ حکم سعد بن معاذ به قتل جنگ‌جویان و اسارت زنان و کودکان و تأیید آن توسط پیامبر و در مقابل؛ وفاداری یهودیان بر شریعت خود و احیای واپسین شب عمر خود با قرائت تورات. سوم: روایت سربیه عبدالله بن جحش؛ مقارنت با ماه حرام رجب و پرداخت خمس از غنائم به پیامبر اکرم.

۲. شیوه غالب حسن در نقد اخبار سیره

ملاحظه ایستار و شیوه غالب حسن در پرداخت به مسائل، گواهی بر آن است که در نقد تراث حدیثی متأثر از علامه عسگری و در پژوهش‌های موضوعی قرآن تحت تأثیر شهید صدر^۹ است؛ ارتباط غالب حسن با علامه عسگری (مؤسس دانشگاه اصول الدین و حزب الدعوه) از طریق شرکت در جلسات سخنرانی ایشان در بغداد بوده است. گویی خرده‌گیری علامه عسگری نسبت به وانهادن احادیث غیر فقهی و عدم واکاوی بخش مهمی از میراث روایی از جمله سیره معصومان (عسگری، ۱۴۱۲: ۳/۳۵۷-۳۵۸) بر اندیشه غالب حسن پرتو افکنده و در نقد سیره به تکاپو واداشته است. افزون بر تأثیر انگیزشی، همسانی رویکرد کلی و شیوه غالب حسن در نقد اخبار سیره با علامه عسگری، نشان از اثر پذیری او از ایشان دارد؛ اهتمام بر نقد محتوایی نسبت به نقد سندی (شابندر، ۲۰۰۶: ۶۸ و ۱۶۵) رویکرد مشترک علامه عسگری (راد، ۱۳۹۱: ۱۷۱) و غالب حسن در رویارویی با روایات است. به لحاظ شیوه نیز، همانند علامه عسگری (محمدی، ۱۳۸۲: ۲۷۳-۲۷۵)، نخست به بازشناسی مصادر روایات، بررسی سند و سپس نقد متن می-

پردازد. علامه از طریق واکاوی اسناد روایات پیرامون عبدالله بن سبا و ردیابی خاستگاه آن‌ها، وحدت راوی را به رغم کثرت ظاهری نقل‌ها نشان داده و سیف بن عمر تمیمی را منشأ اصلی این اخبار دانسته است (عسگری، ۱۴۱۷: ۶۹/۱). سپس مضمون روایات سیف را بازشناسی کرده و او را در نقش جاعل روایات و راویان در استخدام فضیلت‌سرایی برای قبیله تمیم معرفی می‌کند (عسگری، ۱۳۸۷: ۷۵/۲-۷۶). غالب حسن نیز، به تفحص از منشأ اصلی روایت (شایندر، ۲۰۰۶: ۸۱، ۱۰۹، ۱۴۶ و ۱۵۲)، شخصیت‌شناسی راوی از طریق گردآوری و بازشناسی مضامین روایات وی (همان: ۲۴-۲۵) و توجه به شخصیت روات و نسب ایشان (همان: ۸۲ و ۱۰۹) به منظور اثبات موضوعه‌خوانی برخی روایات سیره توجه داشته که یادآور عملکرد علامه عسگری در نقد روایات است.

شایندر در این کتاب، برخی اخبار را از بن جعلی دانسته و شماری را دستخوش پیرایه‌ها و گزافه‌گویی حول اصل واقعه برمی‌شمرد.^{۱۰} وی بر بازشناسی انگیزه جعل و جاعل احتمالی اهتمام داشته و برای دستیابی بدان راویان، نسب و نسبت‌ها، منافع و مضار عناصر روایت و جریان‌های وابسته به آن را مدنظر قرار می‌دهد. وجوه جمع بیان‌شده توسط دیگر محدثان در توجیه اختلاف روایات را نقد و مشروط به صحت سند و وجود قرینه بر وجه جمع ارائه شده دانسته (همان: ۱۷۰-۱۷۱)، به تأثیرات فرهنگی جعل صورت گرفته در دوره‌های بعد، توجه نشان داده و کاربرد الگوی واحد ناشی از آن را متذکر می‌شود (همان: ۲۳۱-۲۳۲). در ضمن بیان مبانی او در موضوعه‌خوانی روایات، به انگیزه‌ها نیز اشاره خواهد شد.

۳. مبانی غالب حسن در ارزیابی متون سیره

غالب حسن در سه بخش مصدر، سند و محتوا و با تأکید بر اهمیت نقد محتوایی، به آسیب‌شناسی روایات سیره اقدام می‌کند. به دلیل حکومت و بسامد نقد محتوایی بر دو بخش دیگر بازخوانی نگره غالب حسن در نقد روایات را با برشماری مبانی محتوایی آغاز می‌نماییم.

۱.۳. مبانی محتوایی

مبانی محتوای غالب حسن با توجه به مولفه‌هایی که در ذیل بدان اشاره می‌شود قابل تبیین است.

۱-۱-۳. ناسازگاری با مسلمات مذهب

غالب حسن مواضع ناهمگون با شأن نبوت و شخصیت والای نبی اکرم را به مثابه معیاری در موضوعه خوانی اخبار در نظر گرفته است. وی معتقد است، روایات خودعرضه داری زنان به عبدالله، ازدواج پیامبر با خدیجه، آغاز وحی، تفویض حکم بنی قریظه به سعد بن معاذ، در تعارض با شخصیت و منزلت پیامبر است؛ روایات ازدواج عبدالله، بر بازگشت او به سوی زنان پس از نکاح با آمنه دلالت دارد (همان: ۴۲-۴۳) که برگزیدگی وراثتی پیامبر را با نادیده انگاری شأن اخلاقی و پاک سرشتی پدر ایشان خدشه دار کرده است (همان: ۴۷). روایات ازدواج پیامبر با خدیجه نیز، به سبب یادکرد از باده نوشانی به پدر خدیجه و آگاهی پیامبر از آن (همان: ۱۶۲)، در ستیز با شخصیت آن دو بوده و تلاش بر فروکاهی شأن خدیجه را گوشزد می نماید (همان: ۱۷۵-۱۷۶). روایات آغاز وحی، با بیان تردید پیامبر، فشرددگی ایشان، تصور کهانت و خودکشی و در مقابل طمأنینه و درس آموزی خدیجه و ورقه به او با قواعد نبوت و شخصیت پیامبر اکرم تناسبی ندارد (همان: ۸۴-۸۷). از این رو، غالب حسن با بررسی سلسله روایان این روایات و حضور عایشه و آل زبیر در غالب آن‌ها، انگیزه جعل را می‌کاود؛ اهمیت لحظه آغاز وحی اقتضاء انتشار آن را دارد که طبیعتاً به تعدد مصدر می‌انجامد اما از ۲۹ روایت در این باب، راوی اصلی ۲۰ روایت، عایشه و فردی از آل زبیر است. این انحصارگرایی به رغم عدم حضور عایشه در زمان نزول وحی، ایجاد موازنه میان خدیجه و عایشه و به نوعی شراکت عایشه هم‌پای خدیجه در امر خطیر نبوت را به عنوان انگیزه جعل خاطرنشان می‌سازد (همان: ۸۱-۸۳)؛ عایشه را در چهره محرم سرّ وحی در میان زنان پیامبر، شرف آگاهی از جزئیات آغاز آن و حتی حافظ نقش خدیجه در تاریخ - از طریق انتشار این اخبار - به تصویر می‌کشد (همان: ۸۸-۸۹). روایات محاصره بنی قریظه نیز، با طرح واگذاری قضاوت به سعد به رغم اقتضای شأن نبوت بر دریافت حکم از جانب خدا یا قضاوت شخص پیامبر (همان: ۲۷۰-۲۷۱) و ناسازگاری تأیید داوری سعد با خلق عظیم نبوی و سلوک ایشان با سایر طوایف یهود، مردود است. افزون بر آن که حکم کشتار و وقایع ضمن آن با روح اسلام نیز همسانی ندارد (همان: ۲۸۰-۲۸۱).

۲-۱-۳. ناسازگاری با عقل و مقتضیات آن

مخالفت با عقل سنجه‌ای کارآمد برای غالب حسن در نقد سیره بوده و پرده از مبنای وی برمی‌دارد؛ آن‌سان که در آثار خود یادآور شده، التزام به خبر صحیح، پای‌بندی به ظاهر و پرهیز از

تاویل‌گرایی، اجتناب از معجزه‌گرایی و التزام به سیر طبیعی امور و مطابق با عقلانیت، مهم‌ترین مبانی وی در نقد روایات و بررسی تاریخ است (شابندر، ۲۰۱۴: ۸ و ۲۰۰۲: ۱۱). لذا پربسامدترین نکته او در بررسی روایات، نفی هر گونه معجزه‌گرایی و لزوم طبیعی‌نگری به سیره نبوی است که به مثابه رهیافت وی در نقد حدیث بازتاب یافته است. وی برخی روایات را بدلیل گره زدن وقایع با امور اعجازین مورد نقد قرار داده، بعضی دیگر را فاقد دلیل دانسته در حالی که عقل از پذیرش امر بلادلیل سرباز می‌زند. شماری نیز با سیر طبیعی و منطقی امور ناسازگار خوانده شده که هر چند امتناع عقلی ندارند اما به لحاظ عرفی اموری دور از ذهن و خلاف خرد جمعی‌اند و گروهی مخالف اقتضاء طبیعی امور بویژه در کیفیت نقل و نشر است.

الف) التزام به غرایب و خوارق؛ نافی عقلانیت

مروری بر گزارش سیره‌ها و مصادر حدیثی به روشنی احاطه سیره پیامبر با شگفتی‌ها و امور اعجازین را نشان می‌دهد؛ مشاهده نور در جبین عبدالله سبب تمایل زنان به ایشان بوده و با بارداری آمنه از چهره او رخت برمی‌بندد درحالی که نور مادی با نور نبوت تفاوت ماهوی دارد (شابندر، ۲۰۰۶: ۴۷). روایات ولادت پیامبر، تولدی اعجازین و متفاوت از آدمیان را ترسیم می‌کند (همان: ۳۷). گرایش به عجایب در سفرهای پیامبر به شام، در اهل سنت بر سایه‌افکنی ابر و درخت بر پیامبر و سجود سنگ‌ها و درختان بر ایشان جلوه کرده (همان: ۱۳۲) و در شیعه با سلام درختان بر پیامبر و کاهش نیافتگی طعام هنگام غذا خوردن با او، منعکس شده است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۳۸/۱؛ قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹: ۱۰۸۴/۳). در ازدواج پیامبر با خدیجه نیز خطبه ابوطالب با اخبار از نبوت و آینده پیامبر، عهده دار غریب‌پردازی در این مرحله بوده است (شابندر، ۲۰۰۶: ۱۷۹). عجایب فرار پیامبر از مکه نیز در خروج پیامبر از خانه تحت نظر مشرکان با قرائت آیات آغازین سوره یس (همان: ۱۹۲) و اعطای بُرد ایمنی‌بخش به حضرت علی علیه السلام نمود یافته است (همان: ۱۹۰-۱۹۱). بازگویی تعقیب پیامبر با تنیدگی تار عنکبوت، تخم‌گذاری کبوتر و بازدارندگی شاخه‌های درخت و بال ملانکه از رؤیت درون غار همراه است. تقدس‌نمایی غار ثور نیز بصورت نزول غذا برای پناهندگان بدان مطرح شده است. این نمونه‌ها گواهی بر تمایل به شگفتی‌آفرینی در سیره پیامبر است که با محک عقل رسوا شده و به مجموعه اخبار موضوعه می‌پیوندد. از نظر غالب حسن، این‌گونه داستان‌پردازی‌ها ناشی از روحیه اعجاز‌گرایی و احساس‌مداری مردم است که سبب می‌شود به جای تمسک به منطقی دینی در

موارد غیرضروری هم به شگفت‌آفرینی روی آورند حال آن‌که واکاوی مصادر تاریخی می‌تواند در حل حلقه‌های مفقوده وقایع گره‌گشا باشند (همان: ۱۹۳).

ب) اعتقاد بی دلیل؛ نافی عقلانیت

ارهاصات ولادت پیامبر به رغم شهرت در میان مسلمانان، فاقد مستندات معتبر، عدم امکان راستی‌آزمایی در وقوع و پیوند آن با ولادت پیامبر است و از امور برساخته پیرا ولادت به‌شمار می‌رود (همان: ۲۳-۲۵).

ج) نادیده‌انگاری منطق عرفی؛ نافی عقلانیت

نادیده‌انگاری منطق عرفی گاه در حوادث ماجرا بروز نموده و گاه در نقل و نشر خبر؛ غالب حسن نمونه این آسیب در متن وقایع را در روایات ذیل نشان داده است. برابر روایات سفرهای پیامبر به شام، راهب با آشکارگی نشانه‌های نبوت پیامبر، وی را از ادامه سفر به شام نهی کرده که سبب بازگردانی پیامبر به مکه می‌شود. تناقض منطقی سفر اول و دوم بدلیل نهی راهب و اقدام مجدد به آن، صحت حداقل یکی از این دو دسته روایات را مخدوش می‌کند (همان: ۱۵۱). روایات نقشه قتل پیامبر حاکی حضور ابلیس در جمع مشرکان است که ایشان را به قتل پیامبر رهنمون می‌شود. چگونگی راهیابی ابلیس به عنوان فردی ناشناس در جلسه محرمانه مشرکان و پذیرش بدون تردید کلام وی از نقاط نامعقول این روایت است (همان: ۱۸۵-۱۸۷). بنابر نقل عایشه، پیامبر پس از خروج از منزل به خانه ابوبکر آمده سپس ابوبکر راه‌شناسی اجیر کرده و به سوی غار ره می‌سپارند. لیکن رفتن به خانه ابوبکر در شرایط حساس فرار و هماهنگی راه‌شناس پیش از اطمینان به گریز از خطر، خلاف منطق است (همان: ۲۰۹-۲۱۰). بر دوش گرفتن پیامبر بدلیل خون‌آلودگی پای وی نیز، به سبب فاصله کم میان مکه و غار، طبیعی به نظر نمی‌رسد و فضیلت-سرابی برای ابوبکر را تداعی می‌کند (همان: ۲۱۸).

آسیب نادیده‌انگاری منطق عرفی در نقل، نشر و کیفیت آن شامل عدم روایت ماجرا توسط صحابی کبار و ملازم، عدم ادعای پیامبر و قریش و عدم راهیابی به فرهنگ شفاهی، حکایات و ادبیات جامعه است؛ اهمیت، شگفتی و اثرگذاری یک خبر اقتضاء نشر آن را دارد. طبیعتاً وقوع این رخدادها از جانب نزدیکان و ملازمان صاحب‌خبر، منتشر می‌شود^{۱۱} و به میزان اهمیت آن در فرهنگ شفاهی و ادبیات جامعه راه یافته و نسل به نسل منتقل می‌شود. چنان‌چه صاحب‌خبر نبی باشد و حادثه رخ داده در جهت اثبات نبوت، خود نبی نیز به آن اشاره خواهد کرد. در میان

اخبار سیره روی دادهایی به نبی اکرم نسبت داده می شود که از جانب صحابی کبار و ملازم نبوی روایت نشده، ادعایی از جانب پیامبر یا قریش را به همراه نداشته و همچنین در سنت شفاهی جامعه رخنه ننموده است. روایات روشن شدن شهر شام از نور ولادت پیامبر (همان: ۳۱)، سفرهای پیامبر به شام (همان: ۱۴۴) و تنیدگی تار عنکبوت و... بر دهانه غار ثور (همان: ۲۳۱)، دچار این کاستی هستند.

نادیده انگاری اقتضائات عقلی در کیفیت نقل، نیز در عدم ذکر جزئیات و سبک بیانی روایت، قابل بازیابی است؛ غالب حسن، عدم ذکر جزئیات در اصل خبر و اطلاعات پیرامون راوی اخبار مهم و اعجازین را خلاف منطق عقلایی و ضعف روایت دانسته؛ اخبار شگفت و معجزه گون به دلیل اهمیت، نفوذ اثر و رغبت مردم به نقل و آگاهی از آن، دقت در نقل عناصر اصلی آن را به دنبال دارد. از این رو، پوشیدگی نام یهودی پیشگو با وجود ذکر سایر جزئیات در روایات پیش- آگاهی یهودیان از ظهور پیامبر (همان: ۱۷) و عدم احتفاظ به ذکر جزئیات پیرامون راهب مبشر در روایات سفر پیامبر به شام (همان: ۱۳۳-۱۳۴)، قرینه ای بر جعل انگاری آن ها قلمداد شده است. گونه دیگر، نامتعارف بودن سبک بیانی روایت است؛ شابندر در نقد روایات محاصره بنی قریظه، به سبک تراژدی گونه آن توجه نموده است. بر اساس این روایات مسلمانان جنگ جویان یهود را کشته و زنان و کودکان ایشان را به اسارت در آورده و کشته ها را دسته جمعی دفن می کنند. در مقابل یهودیان بر شریعت خود وفادار مانده و از موقعیت بدست آمده برای حمله غافلگیرانه به مسلمانان در روز شنبه، سر باز زدند. وقایع پیش آمده را ابتلائی الهی خوانده، یکدیگر را به صبر و ثبات در دین توصیه کرده و شب پایانی را با قرائت تورات سپری کردند. برخی از آنان بخشودگی - به دلیل شفاعت هم پیمانان مسلمان - خویش را نپذیرفته، بر قوم خود وفادار مانده و مانند آنان جان سپردند. سبک بیانی این روایات نوعی تراژدی یا مقاومت حماسی از یهود را به نمایش می - گذارند و اخلاص و پای بندی بنی قریظه به تورات تا مرز شهادت، مرگ ناهراسی یهود، صبر بر آزار در راه عقیده را تداعی می کنند. غالب حسن، زبان مدح آمیز این روایات را دال بر نامسلمانی راوی یا دس در نصوص اصلی می پندارد که در طی انتقال شفاهی دگرسانی هایی یافته، سپس از جانب سیره نگارانی چون ابن اسحاق تلقی به روایت شده و انتشار یافته است (همان: ۲۵۳-۲۵۸). وجود محمد بن کعب قرظی در طریق ابن اسحاق و انتساب راویان این روایات به بنی قریظه، احتمال تراژدی سازی از ماجرای حقیقی محاصره، مبالغه و طریقه گویی حول واقعیت را تقویت می کند

(همان: ۲۵۹-۲۶۱). غالب حسن، انگیزه جعل یا اغراق این روایات را توجیه خون‌ریزی‌های امویان و زبیریان می‌داند چنان‌که یکی از راویان این ماجرا قاضی مدینه در زمان خلافت امویان بوده است (همان: ۲۷۳).

۳-۱-۳. ناسازگاری با قرآن

غالب حسن در سنجش روایات سیره نبوی از قرآن به دو گونه ایجابی و سلبی استفاده کرده است؛ در گونه ایجابی، مخالفت با دلالات قرآن اثبات می‌شود و گونه سلبی ناظر بر عدم پرداخت قرآن به موارد یادشده در روایات به رغم اقتضاء مشی قرآنی است. وی تعارض روایات آغاز وحی را با آیات ارسال وحی توسط جبرئیل که بیانگر ارتباط آگاهانه و اطمینان‌آمیز پیامبر با فرشته وحی است و آیات حمایت الهی از وحی نبوی در مقابل اتهام به جنون و کهنانت، نشان می‌دهد (همان: ۱۱۵-۱۲۳). کاربرد این معیار در نقد روایات نقشه قتل پیامبر در دو جنبه سلبی و ایجابی نمود یافته است؛ عدم اشاره قرآن به مداخله ابلیس در این روی داد به رغم اهتمام تبیین نقش شیطان در حوادث مهم تاریخ، گواه بر ناهمگونی با قرآن است (همان: ۱۸۸) و از دیگر سوی ناهمسانی ترتیب پیشنهادات مشرکان در قرآن (انفال: ۳۰) با روایت نشانی دیگر بر این تعارض است. روایات اختفاء پیامبر و ابوبکر در غار ثور نیز مدعی اطلاع‌رسانی پسر ابوبکر به ایشان و شب‌گذرانی نزد آنهاست در حالی‌که، قرآن خبر از حضور صرفاً دو نفر در غار می‌دهد (همان: ۲۰۶).

۳-۱-۴. ناسازگاری با سایر اخبار

تناقض میان اخبار از نشانه‌های ضعف آن محسوب می‌شود که اگر به تعارض مستقر بیانجامد ناگزیر با طرح یکی از آن‌ها همراه است. اخبار ولادت مختون پیامبر در تضاد آن با اخبار اختتن پیامبر توسط عبدالمطلب بوده که با لحاظ معجزگونگی آن به جعل‌انگاری خبر نخست می‌انجامد (همان: ۳۸-۳۹). اخبار اعطای بُرد ایمن‌ساز پیامبر به حضرت علی عَلِيٌّ در ليله المبيت، که در مصادر اهل سنت برجسته شده در تقابل با اخبار بیانگر صدمات ناشی از سنگ‌پرانی بر ایشان قرار گرفته و طرح می‌شود (همان: ۱۹۱).

۳-۱-۵. آسیب روایت به اضطراب

اضطراب در روایت از نشانه‌های بروز آسیب در آن است که گاه روایت را تا حدیض جعل فرومی - کشاند. اضطراب گاه در متن روایت جلوه‌گر شده و گاه در داده‌های پیرامون شخصیت‌های مهم و

نقش آفرین در واقعه رخ می‌نماید و بر صحت روایت تردید می‌افکند. غالب حسن، اضطراب را از قراین قابل توجه در جعل خوانی روایات تلقی نموده و به رغم امکان نقل معنا، سهو روات و رجالیان، توجهی ویژه بدان دارد. وی معتقد است در روایات مهم، نقش آفرین و حاوی عجایب اصل بر احتفاظ اسامی و جزئیات است لذا اضطراب در این موارد تردیدبرانگیز است. در این گونه روایات، اهمیت ماجرا و شخصیت‌های اصلی آن، انگیزه‌ای برای تحقیق و معرفی دقیق و جامع آن‌ها و راویان این روایات توسط رجال نگاران است. از این رو، داده‌های اندک پیرامون شخصیت‌های اصلی یا اضطراب در آن از قراین هشداردهنده جعل است. هر چند در میان ناقدان حدیث، اضطراب از عوامل شناخته شده در ضعف روایت است اما کاربست اضطراب در رسوایی روایات اعجازین و امعان نظر بر داده‌های پیرامونی رجال نقش آفرین در آن، از ویژگی‌های اختصاصی غالب حسن در موضوعه خوانی روایات سیره به شمار می‌رود.

وی اضطراب متنی را در روایات ازدواج عبدالله، آغاز وحی، سفرهای پیامبر به شام، ازدواج پیامبر با خدیجه و ماجرای حصر بنی قریظه توسط مسلمانان مورد توجه قرار داده است. در روایات ازدواج عبدالله، اضطراب در نام زنان خواهان او، سبب اعراض عبدالله از آنان و کیفیت نور منطوی بر جبین وی است (همان: ۴۶). روایات آغاز وحی نیز در حالات پیامبر، حالات خدیجه، کیفیت القای وحی توسط جبرئیل و چگونگی ورود بر ورقه بن نوفل مضطرب است (همان: ۷۳-۷۴). در سفرهای پیامبر به شام، اضطراب در همراهان پیامبر، کارگزار بازگردانی پیامبر به مکه و زمان بازگشت در سفر نخست (همان: ۱۳۳) و اضطراب در علت تجارت و سن پیامبر در سفر دوم (همان: ۱۵۰) نمود یافته است. روایات ازدواج پیامبر با خدیجه نیز در نحوه خواستگاری، حاضران در مجلس و عاقد دستخوش اضطراب است (همان: ۱۶۹). همچنین روایات حصر بنی قریظه در معرفی کارگزاران اجرای حکم، تعداد کشته‌شدگان از ۴۰۰ تا ۹۰۰ نفر و تعداد روزهای محاصره از ۱۴ روز تا یک ماه مضطرب‌اند (همان: ۲۶۲-۲۶۶). حال آن‌که اطلاعات بیان شده در امر جنگ و درک از واقعه مؤثر بوده و می‌تواند نگاهی متفاوت به میزان توانایی و قوت مقاومت بنی قریظه و هولناکی این رخداد ایجاد کند (همان: ۲۶۵). اضطراب در داده‌های پیرامون اشخاص نقش-آفرین نیز، در روایات آغاز وحی با عطف نظر بر شخصیت ورقه و در روایات سفر پیامبر به شام با عنایت بر شخصیت راهب به کار گرفته شده است؛ بررسی اخبار در مصادر حدیثی و تاریخی حضور چشمگیر و حساس ورقه در حیات نبوی را نشان می‌دهد؛ پیامبر در کودکی در کوه گم شده

و ورقه به امداد او شتافته، وی را از خطر مرگ نجات بخشیده و نزد عبدالمطلب باز می‌گرداند، ورقه از حاضران در جشن عقد پیامبر با خدیجه بوده و به عنوان موکل خدیجه امر تزویج پیامبر را سامان بخشیده است. وی با تشویش‌زدایی پیامبر در آستانه وحی، در چهره منجی پیامبر در طول زندگی معرفی می‌شود. چنان‌که برخی اخبار حاکی فضایل او از زبان رسول اکرم و جنت‌مکانی اوست. در برابر نقش‌آفرینی‌های شایان ورقه، اطلاعات پیرامون وی مانند نسب، دین و مذهب، زمان و مکان وفات، زبان‌دانی و خوانایی او متناقض و مضطرب است (همان: ۹۳-۱۰۵). این تناقضات با وجود بازخوانی شخصیت ورقه به مثابه نقش مکمل حیات نبوی، سبب تردید در هویت اوست. لذا غالب حسن با تجمیع سایر نقدهای سندی و متنی راه محکومیت این روایات به جعل را هموار نموده (همان: ۸۱-۸۷) و این احتمال را با کشف انگیزه جعل به اثبات می‌رساند؛ بررسی اسناد روایات در بردارنده نقش ورقه در زندگی پیامبر و فضایل او، بیانگر نشر این روایات از طریق آل‌زبیر است. بازشناسی نسب ورقه و آل‌زبیر نیز همسانی نسبی ایشان را نشان می‌دهد. بنابراین مصادره نبوت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مثابه انگیزه وضع این روایات رخ می‌نماید (همان: ۱۰۷-۱۱۰). در روایات سفر پیامبر به شام نیز، نقش راهب در رمزگشایی از کرامات پیامبر اکرم و کشف نشانه نبوت و حفاظت از پیامبر با تحذیر از ورود به شام، نقشی درخور توجه است لکن اقوال در نام، هویت، دین و سرنوشت وی مضطرب است (همان: ۱۳۳-۱۳۴ و ۱۴۱). همچنین منابع رجالی از راوی خبر، معرفی دقیق و جامعی ارائه نکرده‌اند که با وجود اهمیت خبر، خود محط تردید است (همان: ۱۵۲).

۳-۱-۶. آسیب روایت به مدح و قدح مشکوک

روایات در بردارنده مدح یا قدح فرد، قبیله، قوم یا مکان خاص مشکوک به جعل هستند بویژه اگر راوی آن منحصر به همان قبیله و خاندان باشد. روایات پیش‌آگاهی یهودیان از ظهور پیامبر به دلیل القای بصیرت دینی یهود و آگاهی آنان از اسرار تاریخ و آینده (همان: ۱۹) و روایات روشن شدن شهر شام از نور ولادت پیامبر به دلیل سیاق مدح‌گون و پیونددهی شام با نور نبوت و القای بهره‌مندی وافر از آن (همان: ۳۴-۳۵) نمونه‌هایی از این قسم هستند. روایات همراهی ابوبکر با پیامبر در فرار از مکه نیز به سبب انتهای همه امدادسانی‌ها به خانواده ابوبکر و تفرد راویان، عایشه (دختر ابوبکر) و عروه بن زبیر (خواهرزاده عایشه)، موضوعه دانسته شده است (همان: ۲۱۴). جملگی راویان روایت سربه عبدالله بن جحش نیز از بنوجحش هستند لذا خمس‌پردازی وی

افزوده‌ای بر این روایت است تا توجیهی بر سرپیچی وی از فرمان پیامبر (عدم درگیری و خونریزی) و نوعی تحسین او باشد؛ چرا که خمس‌پردازی او در آینده با تشریح حکم خمس از جانب خدا تأیید می‌شود (همان: ۲۹۲). افزودن نکات ستایش‌گون به این روایات از جمله تلاش-های صورت گرفته در جهت پرده‌پوشی رسوایی صحابه است (همان: ۲۹۱). همپای جعل روایت به انگیزه منزلت‌بخشی، جعل برای فروکاهی منزلت نیز رخ داده است. چنان‌که یادکرد از ابلیس در چهره پیرمردی نجدی و تطابق رأی او با نظر ابوجهل به عنوان سرسخت‌ترین دشمن پیامبر در روایات نقشه قتل ایشان نمونه آن است (همان: ۱۸۵).

۲-۳. مبانی سندی

در بررسی مبانی سندی غالب حسن به نکات زیر اشاره می‌شود.

۱-۲-۳. ضعف سند

بیشترین روایات بررسی شده در این کتاب از ضعف سند رنج برده و در کنار سایر قراین در جعل-انگاری روایات سهیم بوده است. ضعف به سبب مجهولیت راوی، ضعف راوی، ارسال سند، اختلاف نظر در مورد وثاقت یا ضعف راوی، اضطراب سند، اختلاف در هویت روات نمایان شده است. در میان موارد نامبرده به لحاظ فراوانی، نخست ارسال سند و در رتبه بعد ضعیف بودن راوی قرار دارد. نکته درخور توجه در رویکرد آسیب‌شناسانه غالب حسن، مرسل‌انگاری سند در صورت انتساب روایت به صحابه صغار مانند ابن عباس است (همان: ۳۳). ضعف راوی نیز، گاه به دلیل تصریح رجالیان بوده و گاه قرینه‌ای حدیث‌شناسانه در نسبت میان مدارس حدیثی و قواعد تحدیث حاکمی آن است؛ اهل مدینه بیشترین بهره را از وجود مطهر نبوی برده‌اند، از این رو نسبت به سخنان، مواضع، سیره و سبک بیان پیامبر آگاهی بیشتری داشته‌اند و هر سخن منسوب به پیامبر را نمی‌پذیرفتند. بدین سبب اصح احادیث در اهل سنت، حدیث اهل مدینه است (صالح، ۱۴۱۷: ۱۵۵) و عدم تحدیث اهل مدینه از راوی نشانه هشدار است. غالب حسن در بررسی روایات محاصره بنی قریظه، عدم ذکر واقعی مدنی از ابن هشام، بدلیل تردید اهل مدینه در وثاقت وی را متذکر شده و ضعف مصدری روایت را نتیجه می‌گیرد (شابندر، ۲۰۰۶: ۲۳۸). وی روایات صحیح بخاری در این زمینه را نیز، از لحاظ سندی قابل اعتماد ندانسته؛ چرا که تنها راوی قابل

اعتنای این روایات به رغم شهرتش در میان مدنیان، در مدینه تحدیث نمی کرده است (همان: ۲۶۹-۲۷۰).

۲-۲-۳. تناسب جعل با شخصیت راوی

غالب حسن از شخصیت شناسی راوی با گردآوری و بازشناسی روایات وی و احراز تناسب جعل با شخصیت وی در نقد روایات استفاده نموده است. وی روایات فرد پیوند دهنده ولادت پیامبر با شکسته شدن ایوان کسری را گردآوری و محتواسنجی کرده و بر این اساس شخصیت وی را در چهره فردی غریب پرداز و طریفه گو، دارای اخبار غیبی و آینده بین معرفی می کند که با برافتگی روایت سنخیت دارد (همان: ۲۴-۲۵).

۳-۲-۳. عدم حضور راوی هنگام واقعه

یکی از قراین جعل انگاری، عدم حضور راوی هنگام واقعه و نقل متأخر از ماجراست. بدین روی، روایات ارهاصات قرین با ولادت پیامبر که با فاصله ۱۵۰ ساله از زمان رخداد نقل شده مخدوش است (همان: ۲۴). در روایات سفر نخست پیامبر به شام نیز، تنها روایت قوی السند، نقل ابوموسی اشعری است که از شاهدین ماجرا نبوده و با فاصله ۳۰ سال از زمان رخداد نشر یافته است (همان: ۱۴۲).

۳-۲-۴. تفرد نقل به رغم وجود داعی

اهمیت خبر و برانگیزانندگی آن بر نقل، اقتضاء نشر و در نتیجه تعدد مصدر و راوی را دارد. از این رو تفرد نقل به رغم وجود داعی نشانه ای در شناسایی اخبار موضوعه واجد مضامین مهم و شگفت محسوب می شود. وقایع اعجازین رخ داده در سفرهای پیامبر به شام و کشتار هولناک بنی قریظه از مواردی هستند که اقتضاء باز نشر گسترده را دارند لکن دچار تفرد نقل گشته و مجال تردید را فراهم آورده است (همان: ۱۳۹ و ۲۶۷).

۴. رهیافت انتقادی غالب حسن در بوته سنجش

مقایسه متناظر رهیافت انتقادی غالب حسن نسبت به حوادث دوازده گانه سیره نبوی با رویکرد سیره نگاره های تحلیلی افزون بر آن که تمایز و نوآوری های اثر وی در عرصه سیره پژوهی را نشان می دهد سیر تطور نگره انتقادی مسلمانان معاصر را نیز ترسیم می کند. جدول ذیل برآیند این مقایسه با پنج اثر تحلیلی است.

جدول رویکرد نقادانه برخی سیره پژوهان تحلیلی^{۱۲}

منبع و واقعه	الصحيح من سیره النبی الاعظم	سیره المصطفی نظره جدیده	سید المرسلین ن	السیره النبویه فی ضوء القرآن و السنه	السیره النبویه الصحیحه
پیش آگاهی یهودیان از میلاد پیامبر	عدم نقل	عدم نقل	عدم نقل	عدم نقل	عدم نقل ^{۱۳}
ارهاصات ولادت پیامبر	عدم نقل	عدم نقل	پذیرش و توجیه (سبحانی، ۱۳۹۰: ۲۰۰/۱-۲۰۲)	ثبوت برخی و جعل خوانی سایر موارد (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۱۷۷/۱)	نقد؛ جعل خوانی با رویکرد تقدسندی (العمری، ۱۴۱۵: ۱۰۰/۱)
کرامات ولادت پیامبر	عدم نقل	عدم نقل	عدم نقل	پذیرش (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۱۷۴-۱۷۳/۱)	نقد؛ جعل خوانی با رویکرد تقدسندی (العمری، ۱۴۱۵: ۱۰۰-۹۹/۱)
خود عرضه داری زنان به عبدالله	عدم نقل	عدم نقل	نقد؛ جعل خوانی (سبحانی، ۱۳۹۰: ۱۹۴-۱۹۳/۱)	نقد و توقف (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۱۶۴/۱)	نقد؛ جعل خوانی (العمری، ۱۴۱۵: ۹۵-۹۴/۱)
سفرهای پیامبر به شام	نقد و جعل انگاری؛ با تمرکز بر فضیلت سازی برای ابوبکر در سفر اول (عاملی، ۱۳۸۵: ۱۷۶/۲-۱۸۱) و نوع قرارداد در سفر دوم (همان: ۱۸۹-۱۹۱)	نقد؛ جعل خوانی عجایب رخ داده ضمن عدم استبعاد اصل سفر و توصیه بحیرا (حسنی، ۱۴۱۶: ۵۵-۵۳)	عدم نقد سفر اول (سبحانی، ۱۳۹۰: ۲۳۲/۱) و پذیرش سفر دوم (همان: ۲۵۷-۲۵۸)	عدم نقد (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۲۱۱-۲۱۲/۱) و پذیرش تلویحی (همان: ۲۱۴-۲۱۶)	نقد؛ جعل خوانی (العمری، ۱۴۱۵: ۱۱۱-۱۰۷/۱) ضمن امکان پذیرش اصل سفر، تحذیر بحیرا در سفر اول (همان: ۱۰۹) و ضعف اخبار سفر دوم (همان: ۱۱۲-۱۱۴)
ازدواج پیامبر با خدیجه	عدم نقل	عدم نقل	عدم نقل (سبحانی، ۱۳۹۰: ۲۷۴/۱)	بطان باده نوشتاری به پدر خدیجه (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۲۲۱/۱) - نقد خطبه ابوطالب (همان: ۲۲۲)	عدم نقل بدلیل ضعف روایات (العمری، ۱۴۱۵: ۱۱۲/۱)
رویارویی پیامبر	نقد؛ جعل خوانی	عدم نقد	نقد؛ جعل خوانی	پذیرش	نقد؛ ضعف روایت

با وحی آغازین	(عاملی، ۱۳۸۵: ۴۰-۱۳/۳)	(حسینی، ۱۴۱۶: ۱۰۹-۱۰۵)	(سبحانی، ۱۳۹۰: ۳۴۲-۳۳۹/۱)	(العمری، ۱۴۱۵: ۱۲۷-۱۲۵/۱)	(ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۳۶۴-۳۶۲/۱)
توطئه قتل شبانه و نحوه فرار از منزل	پذیرش (عاملی، ۱۳۸۵: ۱۸۶-۱۷۹/۴)	عدم نقد (حسینی، ۱۴۱۶: ۲۴۸-۲۴۹)	عدم نقد نقل توطئه چینی و نحوه فرار (سبحانی، ۱۳۹۰: ۵۹۰-۵۸۴/۱)	ضعف سندی (العمری، ۱۴۱۵: ۲۰۷/۱)	عدم نقد (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۴۷۰/۱: ۴۷۳ و ۴۷۶)
امداد ابوبکر برای خروج از مکه	نقد: جعل خوانی (عاملی، ۱۳۸۵: ۲۴۷-۲۳۷/۴)	عدم نقد (حسینی، ۱۴۱۶: ۲۵۴)	عدم نقل (سبحانی، ۱۳۹۰: ۵۹۲-۵۹۱/۱)	عدم نقد (العمری، ۱۴۱۵: ۲۰۹/۱)	پذیرش (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۴۷۳/۱: ۴۷۵)
معجزات الهی در پنهان‌سازی پیامبر	عدم نقد (عاملی، ۱۳۸۵: ۱۸۶/۴)	عدم نقد (حسینی، ۱۴۱۶: ۲۵۱-۲۵۲)	عدم نقد (سبحانی، ۱۳۹۰: ۵۹۳)	ضعیف و اسطوره‌ای (العمری، ۱۴۱۵: ۲۰۸/۱)	پذیرش (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۴۷۹/۱: ۴۸۰)
تعامل مسلمانان و یهودیان در محاصره بنی قریظه	پذیرش (عاملی، ۱۳۸۵: ۹۲-۸۲/۱۲)	عدم نقد (حسینی، ۱۴۱۶: ۵۰۳-۵۰۷) و پذیرش حکم رانی سعد (همان، ۵۱۰: ۵۱۱)	پذیرش و توجیه حکم سعد و عدم نقد رویکرد بنی قریظه در محاصره (سبحانی، ۱۳۹۰: ۲۹۵-۲۸۲/۲)	پذیرش حکم- رانی سعد و شیوه مجازات و وجود روایات غیر قابل احتجاج در تفصیل حوادث (العمری، ۱۴۱۵: ۳۱۷-۳۱۵/۱)	پذیرش (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۴۰۶/۲: ۴۱۰)
خمس بردازی عبدالله بن جحش	عدم نقد (عاملی، ۱۳۸۵: ۲۲۹-۲۲۷/۵)	نقد: جعل خوانی (حسینی، ۱۴۱۶: ۳۱۷)	عدم نقل (سبحانی، ۱۳۹۰: ۳۸۲-۳۸۱/۲)	عدم نقل	عدم نقل (ابوشهبه، ۱۴۱۲: ۱۱۹/۲)

از میان این وقایع، شماری از آن‌ها نقل نشده، برخی نقد نشده و پاره‌ای دیگر نیز مورد پذیرش و حتی توجیه بوده است. این نحوه مواجهه با اخبار حاکی رهیافت سیره‌نگاران یاد شده است؛ الصحیح من سیره النبی الاعظم و السیره النبویه الصحیحه از منظر صحیح‌نگاری و نگاه ایجابی درصدد عرضه سیره‌ای پیراسته از نادرستی‌ها بوده‌اند (العمری، ۱۴۱۵: ۱۸/۱؛ عاملی، ۱۳۸۵: ۱۲/۱). از این رو، عدم نقل حوادث را می‌توان نشانه عدم اعتماد به این اخبار در نظر گرفت؛ چه، اشارات - تصریحی و تلویحی - اکرم ضیاء عمری به راه‌یابی اخبار ضعیف، واهی و غیر قابل احتجاج در این حوادث نیز مؤید این برداشت است. با این وجود وی، در غالب موارد به نقد تفصیلی اخبار نپرداخته و به اظهار تردید و ضعف و یا نقد سندی بسنده نموده است. جعفر مرتضی عاملی نیز با پذیرش برخی رخ داده‌های حاوی خوارق و تمرکز بر فضایل در نقد اخبار، نگاهی

فضیلت‌گرا و قدسی به پیامبر اکرم را عرضه داشته است. همچنین، تأثیر مبانی کلامی در رد و پذیرش اخبار در هر دو اثر - بویژه در امداد ابوبکر به پیامبر در خروج از مکه - قابل توجه است. هاشم معروف حسنی، به‌سان غالب حسن از منظر انتقادی و سلبی به وقایع سیره نبوی نگریسته و در پی کشف پیرایه‌ها بر سیره نبوی بوده است (حسنی، ۱۴۱۶: ۸-۱۱). لذا عدم نقد وی بر پاره‌ای حوادث - اگر دال بر آسیب‌نادیدگی این روایات از منظر او نباشد - بیانگر نقد گزینشی و محتاطانه اوست. برآیند رهیافت تحلیلی جعفر سبحانی نیز، معجزه‌گرایی در سیره نبوی است؛ هر چند نگاه انتقادی وی با جعل خوانی شماری از حوادث قرین بوده است لکن مواجهه کلی او با اخبار شگفت - چنان‌چه در تعارض با مسلمات نباشد - افزون بر پذیرش، تقویت و توجیه آن - هاست. نقد وی بر اخبار نیز، معطوف بر نقد محتوایی است. رویکرد ابوشهبه را هم، می‌توان نص - گرایی در سیره‌نگاری در نظر گرفت که در پذیرش بیشترینه اخبار و احتیاط در نقد و طرد آن‌ها بازتاب یافته است.

بررسی نگاه نقادانه غالب حسن، اولویت نقد محتوایی، اهتمام به عقلانیت، طبیعی‌نگری و اعجاز‌زدایی، جامع‌نگری، توجه به انگیزه‌ها و عاملان جعل^۴ و جسارت در نقد را نشان می‌دهد؛ وی مجموع حوادث مزبور را موضوعه و از بن، بی‌اساس می‌داند حال آن‌که در رویکرد صحیح - نگاری برخی از این موارد محکوم به عدم صحت و ضعف گردیده است. در موارد نقادی شده نیز نگاه جامع و چندوجهی غالب حسن در کار بست همزمان نقد مصدری، سندی و محتوایی و نشان دادن ناهمگونی‌های گونه‌گون آن منعکس شده است چنان‌که افزون بر نقدهای مطرح شده توسط دیگران، نقدهای وی غالباً با افزوده‌ها و تنبیه بر نقاط تأمل‌برانگیز همراه است. وی در نقد اخبار، رهای از فرقه‌گرایی و جانب‌نگری بوده و در صورت وجود مضامین مشابه در آثار شیعی نیز به همان‌سان صراحت در نقد دارد. نکته پربسامد در نقدهای او تنافی با عقلانیت و سیر طبیعی وقایع است که به مثابه مبنای وی در ارزیابی اخبار سیره رخ نموده است. درخور توجه است که این تحلیل صرفاً در صدد مقایسه نگاه انتقادی غالب حسن بوده، بر صحت و تمامیت جملگی آراء وی دلالت ندارد چرا که دغدغه اصلی این نوشتار - فارغ از اشخاص - تذکار بر لزوم پالایش تراث و به دنبال آن اصلاح عقیدتی آحاد جامعه است.

نتیجه

تلاش غالب حسن بر ارائه موضوعه‌نگاره‌ای در حیطه سیره نبوی به منظور پالایش اخبار سیره و ترسیم چهره‌ای استوار از حیات پیامبر اکرم به انتشار نخستین اثر مستقل با این رویکرد انجامیده است. وی در لیس من سیره الرسول الکریم با نقد سندی و متنی اخبار ۱۲ واقعه از زندگی پیامبر، لزوم پیرایش منابع سیره و تسلیم‌ناپذیری در برابر مشهورات را یادآور شده است. در این نوشتار ضمن نشان دادن اثرپذیری وی از علامه عسگری، مبانی محتوایی و سندی غالب حسن در موضوعه‌نگاری اخبار تبیین گردید. مقایسه نقدهای وی بر این حوادث با پنج سیره تحلیلی فریقین حاکی نوآوری‌هایی در نقد اخبار سیره و تمایز رهیافت انتقادی او در سیره‌پژوهی است. غیاب یا اضطراب اطلاعات پیرامون عناصر نقش‌آفرین در اخبار مهم و اعجازین، لزوم احتفاظ جزئیات اخبار مهم، شخصیت‌شناسی راوی اصلی، سبک بیانی روایات و تحدیث اهل مدینه نوآوری‌های او در نقد اخبار سیره به شمار می‌رود. رهیافت وی به سیره نبوی را نیز می‌توان عقل-گرایی و اعجاز‌زدایی دانست که در بازشناسی اخبار موضوعه سیره نبوی تجلی یافته و اهتمام به عقلانیت، جامع‌نگری و جسارت در نقد، مؤلفه‌های آن است.

کتاب‌نامه

۱. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، (۱۳۷۹ ق)، مناقب آل‌ابی طالب، قم: علامه، چ ۱.
۲. ابوشهبه، محمد بن محمد، (۱۴۱۲ ق) السیره النبویه فی ضوء القرآن و السنه، دمشق: دارالقلم، چ ۲.
۳. ادیبی لاریجانی، محمدباقر، (۱۳۸۷ ش) مرزدار مکتب اهل بیت، قم: دانشکده اصول-الدين، چ ۱.
۴. حسنی، هاشم معروف، (۱۴۱۶ ق) سیره المصطفی نظره جدیده، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۵. حسینی، سید محمد، «رہیافت‌های معاصر در پژوهش سیره نبوی»، آینه پژوهش، ۱۳۷۶ ش، ش ۴۷.
۶. راد، علی و مهدی مردانی، «روش‌شناسی آرای حدیثی علامه عسگری در بوته سنجش با تأکید بر معالم المدرستین»، علوم حدیث، ش ۱۳۹۱، ش ۶۳.
۷. سبحانی، جعفر، (۱۳۹۰ ش) سید المرسلین، بیروت: دار جواد الائمه، چ ۱.
۸. شایبندر، غالب حسن، (۲۰۰۲ م) الامامه و التاريخ، بیروت: دارالهادی، چ ۱.
۹. -----، (۲۰۱۴ م) تنقیح سیره الامام موسی کاظم علیه السلام، بغداد: بی‌نا.
۱۰. -----، (۲۰۰۶ م) لیس من سیره الرسول الکریم، بیروت: دارالعلوم، چ ۱.
۱۱. -----، (۲۰۰۳ م) مداخل جدیده للتفسیر، بیروت: دارالهادی، چ ۱.
۱۲. -----، (۲۰۱۷ م) نقد اخبار السیره النبویه، بیروت: دارالرساله، چ ۱.
۱۳. صالح، صبحی، (۱۴۱۷ ق) علوم الحدیث و مصطلحه، بی‌جا: المکتبه الحیدریه.
۱۴. صدر، سید محمدباقر، (بی‌تا) المدرسه القرآنیة، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۱۵. عاملی، جعفر مرتضی، (ش ۱۳۸۵) الصحیح من سیره النبی الاعظم، قم: دارالحدیث، چ ۱.
۱۶. عسگری، مرتضی، (۱۴۱۲ ق) معالم المدرستین، تهران: مؤسسه البعثه، چ ۴.
۱۷. -----، (۱۳۹۴ ق) خمسون و مائه صحابی مختلق: بیروت، چ ۱.
۱۸. -----، (۱۴۱۷ ق) عبدالله بن سبا و اساطیر اخری، تهران: المجمع العلمی-الاسلامی، چ ۱.

۱۹. العمری، اکرم ضیاء، (۱۴۱۵ق) السیره النبویه الصحیحه، مدینه: مکتبه العلوم و الحکم،
چ ۶،
۲۰. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبه الله، (۱۴۰۹ق) الخرائج و الجرائح، قم: موسسه الامام
المهدی علیه السلام، چ ۱،
۲۱. کریمی‌نیا، مرتضی، (۱۳۸۶) سیره پژوهی در غرب، تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامی
- معاونت فرهنگی، چ ۱،
۲۲. محمدی، رمضان، «علامه سید مرتضی عسگری و نقد متون تاریخ اسلام»، پژوهش و
حوزه، ۱۳۸۲، ش ۱۳ و ۱۴
۲۳. موسوی‌مقدم، محمد، (۱۳۹۲) جریان‌شناسی سیره‌پژوهی در غرب با تأکید بر دیدگاه‌های
ویلیام مونتگمری وات، تهران: دانشکده علوم قرآنی، چ ۱،
۲۴. مهدوی‌راد، محمدعلی، «حدیث» دانشنامه جهان اسلام: زیرنظر غلامعلی حداد عادل،
تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی، چ ۱، ۱۳۸۷
۲۵. مهریزی، مهدی، (۱۳۹۴ش) نواندیشی دینی و مسئله زن، تهران: مؤسسه فرهنگی دین-
پژوهی بشرا، چ ۳،
۲۶. ----- و محمدرضا حسینی، «موضوعات‌نگاری در شیعه: توصیف و تحلیل»،
علوم حدیث، ۱۳۹۲، ش ۶۹
۲۷. هدایت‌پناه محمدرضا، (۱۳۹۱ش) زبیریان و تدوین سیره نبوی، قم: پژوهشگاه حوزه و
دانشگاه، چ ۱.

پی‌نوشت‌ها

۱. مانند: موسوعه التاريخ الاسلامی و الموضوعات.
۲. دستیابی به اطلاعاتی پیرامون غالب شابندر رهین سخاوت‌مندی دو استاد ارجمند دکتر مهدوی راد و دکتر سعدی است.
۳. سازمان سیاسی اسلام‌گرای شیعی عراق که توسط علامه عسگری و شهید صدر در سال ۱۹۵۷ تاسیس شد. (ادیبی لاریجانی، ۱۳۸۷: ۱۳۸)
۴. برگرفته از صفحه فیس بوک شابندر
۵. غالب حسن در میان آثار خود، از این دو کتاب یاد کرده است. (شابندر، ۲۰۱۴: ۸)
۶. برای نمونه: شماره‌های ۲، ۳، ۴، ۶، ۱۱ و ۱۲، ۱۶ و ۱۷، ۲۰ و ۲۱، ۲۴ و ۲۵، ۲۷، ۳۳ و ۳۴.
۷. مقایسه جلد نخست این کتاب که توسط دارالرساله بیروت نشر یافته، نشان می‌دهد بخش پیش از ولادت تا جنگ بدر همان مطالب «لیس من سیره الرسول الکریم» است که با اندک افزوده‌هایی در «نقد اخبار السیره النبویه» راه یافته و ادامه حوادث از جنگ بدر تا جنگ خندق در این کتاب بررسی شده است. جلد دوم هنوز منتشر نشده است.
۸. شابندر، ۲۰۰۶: ۸۹-۹۰ (ولادت پیامبر)، ۱۵۵-۱۵۶ (سفر پیامبر به شام)، ۱۷۳-۱۷۵ و ۱۷۶-۱۷۹ (ازدواج پیامبر با خدیجه) ۲۲۲-۲۲۷ (حوادث غار ثور).
۹. پژوهش‌های قرآنی - موضوعی غالب حسن و این‌همانی روش تفسیری وی (شابندر، ۲۰۰۳: ۶۶) با روش شهید صدر (صدر، بی‌تا: ۲۱-۲۶)، گواه اثرپذیری او از ایشان در تفسیر موضوعی است.
۱۰. شابندر، ۲۰۰۶: ۱۹۴ (نقشه قتل پیامبر)، ص ۲۷۳-۲۷۴ (حصر بنی‌قریظه)، ص ۲۹۰-۲۹۱ (سریه ابن جحش)
۱۱. این قاعده تحت عنوان تفرد نقل علی‌رغم داعی بر نقل از معیارهای مشهور محدثان در رسوایی اخبار موضوعه بوده است لکن حیثیت بحث در اینجا بر موقعیت راوی است نه صرف تفرد او.

۱۲. تعبیر «عدم نقل» در جدول، چنانچه فاقد علامت ارجاع باشد بیانگر عدم نقل اصل واقعه است و چنانچه با ارجاع به منبع همراه باشد حاکی عدم نقل موضع قابل خدشه و تردیدبرانگیز است.

۱۳. وی به راه‌یابی اخبار ضعیف حاکی اخبار یهود از شب میلاد پیامبر اشاره داشته اما به طرح و نقد آن‌ها نمی‌پردازد. (العمری، ۱۴۱۵: ۱۰۱/۱)

۱۴. توجه به جریانهای آلاینده سیره نبوی و انگیزه‌شناخت آنان مورد توجه برخی پژوهش‌های معاصر نیز بوده است؛ (هدایت‌پناه، ۱۳۹۱: ۱۴۱-۲۱۰) افزون بر تقدم زمانی اثر غالب حسن، مقایسه نقدهای وی با آن حکایتگر جامعیت نقدهای شایندر است. البته به رغم آن‌که روایات ازدواج عبدالله و آمنه و ازدواج پیامبر با خدیجه از تحریفات آل زبیر می‌باشد (همان: ۱۴۳ و ۱۶۰) بدان اشاره نکرده است.

